

Две арабљанске опсаде Цариграда (674-678; 717/718)

Summary :

Две арабљанске опсаде Цариграда (674-678 и 717/718), уз победу франачког војсковође Карла Мартела над Арабљанима код Поатјеа 732. године, спадају у догађаје од светскоисторијског значаја. За разлику од Персије која је подлегла исламским ратницима, Византијско царство је после тешких борби и вишедеценијске дефанзиве (634-674) у одсудном тренутку успело да одоли Арабљанима који су опасно угрозили престоницу на Босфору. На тај начин је заустављена арабљанска инвазија на југоисточне делове европског континента.

Date

674-678 и 717/718

Geographical Location

Цариград

1. Увод

Премда су Турци срушили Византију, највећи такмац и непријатељ Царства током његовог хиљадугодишњег постојања били су заправо Арабљани. Нећемо погрешити уколико кажемо да за све време постојања Византије ниједан народ није играо тако велику улогу у њеној историји као становници Арабије. Они су ударили на темеље Византије, снажно их уздрмали и у најмање два маха непосредно угрозили сам опстанак универзалне империје.

Пророк Мухамед, једна од највећих личности у свеукупној светској историји, верски и политички ујединио је арабљански свет, створио је Арабљанима религију и државу, а његова доктрина, премда једноставна и донекле духовно неразвијена, била је пуна елементарне снаге кадре да покрене огромну потенцијалну енергију једног многољудног народа. Мухамед је преминуо 632. године, а убрзо после његове смрти уследила је велика арабљанска сеоба. Синови пустиње су напуштали своју неплодну земљу и почели да се неодољивом силином шире на суседне области.

На удару Арабљана најпре су се нашле две велике суседне силе – Персија и Византија. Прва је подлегла већ у првом судару, док је друга уз огромне напоре успела да одоли новим освајачима. Већ 634. године дошло је до арапског упада у подручје Трансјорданије. У току следећих пола века у сукобима са Арабљанима Византинци су знали само за поразе. Једна за другом падале су провинције Царства: Сирија, Палестина, Месопотамија, Египат, острва Кипар, Родос, Кос, Хиос. Уз то непрестано су пустошене византијске области у Малој Азији.

Ако се на географској карти погледају ове земље и поготово острва, намах постаје јасно да је крајњи циљ Арабљана био Цариград. Калиф Муавија (661-680) поверио је сину Језиду остварење својих главних планова који су се тicali Византијског царства. Године 670. арабљански одреди су запосели полуострво Кизик на малоазијској обали Мраморног мора. Сада су били потпуно сазрели услови да исламски освајачи крену на византијску престоницу.

2. Прва опсада (674-678. године)

У пролеће 674. године у водама на домак Цариграда појавила се огромна и застрашујућа арабљанска флота под заповедништвом Абд ел Рахмана. Море је врвело од мноштва бродова који су се слегли пред теснац Босфора. Када је византијски цар Константин IV (668-685) сазнао за покрет неверника према Цариграду, он је предузео кораке да престоница спремно дочека нападаче. Није на одмет нагласити да се претходне 673. године десило нешто што је уплашило савременике. Како је Теофан записао, у марту се небу појавила Ирида и читаво човечанство је дрхтало од страха.¹

На другој страни, војсковођа Суфијан ибн Ауф, заповедник арабљанских копнених снага, дошао је до Халкедона. У

Две арабљанске опсаде Цариграда (674-678; 717/718)

међувремену, са арапског бродовља на европску обалу, недалеко од цариградских бедема, искрцан је један велики одред који је требало да град опколи с копна, на простору од Мраморног мора до залива Златног рога. Управо је истовремено опкољавање Константинопоља и с копна и с мора, без обзира на његове снажне зидине и добар систем одбране, представљало највећу опасност за мегалополис на Босфору. При том, залив Златног рога је представљао је најслабију тачку и "меки трбух" византијске престонице.

Што се тиче збивања око Цариграда, огорчене борбе Византинаца и Арабљана водиле су се преко целог лета 674. године да би се у јесен, када су наступили неповољни услови за пловидбу и војевање, арабљанска флота повукла у своје зимовалиште на Кизику. То повлачење пружило је Византицима драгоцену могућност да допуне залихе и поправе цариградске бедеме које је непријатељ донекле оштетио. Арабљанска опсада је трајала чак пет ратних сезона: 674, 675, 676, 677. и 678. године. Међутим, као и раније, и овога пута најјача тврђава средњовековног света је успела да издржи опсаду.

Свој огroman успех Византинци пре свега дугују новом изуму, такозваној "грчкој ватри", правом чуду средњовековне ратне технике. Реч је о течном пламену који се из специјалних сифона, такозваних стрепти, под притиском избацивао и изазивао пожаре на бродовима.² Према традиционалном веровању, које почива на податку Теофанове хронике и које је данас у приличној мери поколебано, грчку ватру је изумео архитекта Калиник из града Хелиопоља у Сирији (или можда у Египту). Он је 673/674. године донео ово опасно али за Византинце спасоносно оружје у Цариград и оно је однело превагу у сукобу против Арабљана. Никада није утврђен тачан хемијски састав ове запаљиве смесе, уз чију су помоћ Ромеји однели низ блиставих војничких победа, али се верује да је један од основних састојака била шалитра.

Побожни Теофан је записао да су Византинци однели победу над Арабљанима под зидинама Цариграда уз помоћ Бога и Богородице. Он додаје, да су се верујући у Алаха повукли у големој невољи и са нанесеним великим ранама. Међутим, ни то није би крај њиховим недаћама: силна бура захватила је арабљанско бродовље крај обала малоазијске области Памфилије, на домак града Силеја, и потпуно га десетковала. И, напослетку, и арабљанску копнену војску су у повлачењу поразили византијски одреди које су предводиле војсковође Флор, Петрона и Кипријан. Постоји податак да је побијено чак тридесет хиљада арапских војника.

После ове двоструке хаварије, стари калиф Муавија није имао другог избора него да са византијским василевсом Константином IV склопи уговор о миру на тридесет година. Он се обавезао да ће цару годишње плаћати три хиљаде златника и да ће му слати педесет робова и педесет коња.

Наравно, ова сјајна византијска победа оставила је снажан утисак на савременике и надалеко је одјекнула широм средњовековног света. Зна се да су многи оновремени владари упућивали посланства у Цариград и василевсу Константину IV слали богате дарове и молили га за мир и пријатељство. Хроничар Теофан завршава своју приповест о првој арабљанској опсади Цариграда следећим речима: "И настала је велика безбрижност на Истоку и на Западу."³

Модерни истраживачи истрајавају на чињеници да је византијска победа из 678. године имала неизмеран значај. Дошла је у правом, у толико критичном тренутку, јер после тачно педесет година готово непрестаних ратова, у којима Византија није знала ни за једну већу победу, арабљанска инвазија је коначно заустављена. Реч је о прекретници од светскоисторијске важности, а Цариград као последња препрека исламској најезди успео је да одоли, што је био спас не само за Византијско царство него и свеукупну европску цивилизацију.

2. Друга опсада (717-718. године)

Упркос правој катастрофи који су Арабљани доживели под зидинама Цариграда 678. године, у калифату нису престали да снују о освајању византијске престонице. Тако је, после четири деценије, у измењеним

Две арабљанске опсаде Цариграда (674-678; 717/718)

спољнополитичким условима дошло до друге опсаде Цариграда. За Византију је период који је претходио овој опсади био нарочито замршен и тежак. Реч је о својеврсном "смутном" времену када је царство изгубило ранотежу и утонуло у погубелу грађанских ратова. Тако се догодило да је у периоду од 695. до 717, дакле раздобљу од двадесет две године, дошло чак до седам промена на цариградском трону. Тек је ваљани војсковођа Лав, стратег теме Анатолик, почетком пролећа 717. године учинио крај опасном расулу у којем се Византија нашла и основао властиту Сиријску династију. Међутим, само неколико месеци касније нови василевс се морао суочити са веома тешким задатком. Пред Цариград је допловила огромна арабљанска флота која је, ако је веровати Теофану, бројала чак хиљаду осам стотина пловила. Уследила је једна од најстрашнијих година у историји византијске престонице.

Да би се разумели догађаји до којих је дошло треба нагласити важну чињеницу да је у том тренутку арабљански калифат по снази и војним средствима далеко превазилазио моћ Византије. Муслимански свет се простирао од Инда до Атланског океана и поготово после успешног продора на тле Европе, на Иберијско полуострво, осећао је неизмерно самопоуздање и убеђеност да више не постоји непријатељ који би могао да им одоли. Калиф Сулејман (715-717) послао је свог брата Муслему ставивши под његову команду најбољу армију коју су Арабљани икада организовали.

Упоредо са доласком огромне арабљанске флоте, Муслема је копнену војску преко Хелеспонта пребацио у европске провинције Византије, на простор Тракије. Ова војска се кретала обалом Мраморног мора и, лако заузевши неке градове који су јој стајали на путу, 15. августа 717. године, појавила се пред "царицом градова". На тај начин је почела опсада Цариграда и с копна и с мора.

Командант арабљанских трупа Муслема је наредио да се око копнених зидина града ископа ров и да се направи висок бедем изнад којег је подигао камену препреку. Уочи 1. септембра 717. године пристигли су велики арабљански бродови чији је задатак био да пресеку везе престонице не само са њеним европским, него и са њеним малоазијским областима, али и са Црним морем. Речју, Муслема је извршио потпуну блокаду византијске престонице јер је веровао да ће изнуривањем и глађу успети да поколеба борбени морал бранитеља и потом освоји град Константина Великог.

Опсада Цариграда трајала је пуних годину дана, јер за разлику од опсаде из 674-678. није прекидана ни са наиласком зиме. У покушају да се објасни арабљански неуспех и несаломива воља бранилаца хроничар Теофан саопштава да је тек устоличени василевс Лав III (717-741) претходно однео сјајну дипломатску победу над арабљанским вођом. Неколико месеци пре опсаде нови цар, који је одлично знао арапски и био у преговорима са калифом Сулејманом и његовим братом Муслемом, одуговлачио је преговоре у Малој Азији. Тако се догодило да је од његовог крунисања у марту до почетка опсаде у августу 717. године прошло пет месеци које је Лав III на најбољи начин искористио да припреми Цариград за одбрану. Сам податак да су исламски ратници отпочели опсаду тек средином августа, што је прилично касно када су у питању средњовековни услови ратовања, говори сама за себе.

Уз то, и копнени и морски бедеми били су у веома добром стању, док је византијска морнарица имала заштићено пристаниште у Златном рогу. Никако не би требало ни заборавити чувени ланац, тежак неколико тона, који је када би се затегао запречавао улазак непријатељских бродова у залив, најосетљивију тачку одбране Цариграда. Неопходне живежне намирнице на време су биле сакупљене и ускладиштене, а цариградска влада је имала и споразум са Бугарима који су обећали да ће нападима узнемиравати муслиманске одреде. Византинци су по бројности снага знатно заостајали у односу на Арабљане, али су имали драгоцену предност у вештини и техници.

Судбина Цариграда требало је да буде решена у сучељавању двеју флота. Лав III је најпре стрпљиво сачекао повољне ветрове и морске струје у теснацу Босфора, па је своје велике ратне бродове, снабдевене залихама грчке ватре, усмерио на непријатељско бродовље. На немилосрдно делотворно и застрашујуће византијско оружје Арабљани просто нису имали одговор. Један део њихове флоте је потонуо у море, други је захваћен пламеном потиснут према градским зидинама, док је трећи одбачен према Оксији и Платији, острвима која су од Цариграда удаљена тридесетак километара. Међутим, ни то није поколебало фанатизам арабљанских вођа и њихових војника. Они су

Две арабљанске опсаде Цариграда (674-678; 717/718)

одмах узвратили тако што су на бродове укрцали елитне јединице под пуном ратном спремом и усмерили их на цариградске бедеме окренуте мору. Цариградски гарнизон је употребом грчке ватре, коју је са бедема бацао на нападаче, осујетио овај јуначни покушај муслиманских ратника. Штавише, Лав III је наредио да се у критичном тренутку спусти ланац који је затварао улаз у Златни рог, али се Арабљани, у страху да је реч о замци, нису усудили да покушају да бродовима уплове у залив. Уместо тога, повукли су своје бродовље и на тај начин признали пораз у овој фази сукоба.

Приличну пометњу у редове Арабљана унела је и вест да је 8. октобра 717. године преминуо њихов калифа Сулејман који је у овом походу наступао крајње енергично и самопозудано. Ипак, ни наступање зимског времена није довело до прекида опсаде, али су нападачи после пораза флоте могли да се уздају једино у копнене трупе. У изворима није забележена ниједна већа битка све до дубоко у јесен. Треба додати да су у инжењерској вештини и у одбрамбеним грађевинама Византинци столећима надмашивали све средњовековне народе што им је доносило значајну предност у сукобима на сувом.

Међутим, главна невоља за Арабљане били су климатски услови на које они једноставно нису били навикнути. Зима 717/718. године остала је упамћена као једна од најхладнијих у византијској историји. Цариград је око сто дана био окован снегом и ледом, тако да је у логору нападача велики број камила и коња угиноу од глади. Муслимански војници, свикнути на топлу и суву климу у својој отаџбини, веома су тешко подносили на далеко чувене студене зиме у Тракији. Управо ту је лежао један од најважнијих разлога њиховог неуспеха под Цариградом. Већ крајем 717. године се могло наслутити да ће освајање "царице градова" остати недостижан сан Арабљана. Наилазак пролећа 718. године уместо извесног олакшања донео је само нове невоље и подухват који је почео са толико великим надањима претворио је у потпуну катастрофу.

У првим месецима 718. године нападачима је стигло велико појачање: једна флота, коју је чинило четири стотине бродова, допловила је из Александрије и усидрила се у Босфору, а друга, састављена од три стотине шездесет пловила и снабдевена војним материјалом и намирницама, из Африке. Међутим, обе флоте су се због страха од грчке ватре зауставиле мало подаље од Цариграда, а то је и умањило њихову делотворност у помагању испреним и увелико обесхрабреним сународницима.

Догодило се и то да су арабљански морнари, који су били регрутовани међу египатским хришћанима, увидевши да ће се успех тешко постићи, не само пребегли на страну Византинаца него су и василевсу Лаву III доставили до танчина прецизне податке о распореду непријатељског бродовља. Без било каквог оклевања, цар је заповедио да византијски бродови наоружани грчком ватром одмах исплове из цариградске луке и крену на нападаче. Успех овог подухвата био је потпун: део арабљанских бродова је страдао од ватре, део се насукао, а део је био заробљен. Византинци су узели плен и намирнице, завршава опис овог догађаја хроничар Теофан, и са радошћу су се вратили.

Сувоземне трупе Арабљана су се својски трудиле да се некако одрже у Тракији, али су трпели страшну оскудицу животних намирница и сточне хране. Њихови покушаји да слањем појединих чета добаве основне потрештине пресецани су на повратку. Управо на том плану значајну улогу су одиграли одреди бугарског владара Тервела (701-718) који су стрпљиво и систематски угрожавали Арабљане и посекали чак двадесет две хиљаде њихових војника.

У логору исламских ратника завладала је глад, чији су пратиоци биле разне болести, што је довело до правог помора Арабљана. Како саопштава хроничар Теофан, они су појели све њихове угинуле животиње - коње, магарце и камиле – а неки причају да су узимали преминуле људе и њихов измет најпре стављали у судове, потом гњечили и, напослетку, тако добијену смесу јели. Овакве појаве речито говор о очајном стању у којем се нашла арабљанска флота. У Теофановој хроници стоји записано да су нападачи схватили како Бог и пречиста Богородица чувају Цариград и хришћанско царство.

Колико су ове невоље десетковале Арабљане и видно слабиле њихов морал, толико су ободриле браниоце

Две арабљанске опсаде Цариграда (674-678; 717/718)

престонице на Босфору и учиниле их храбријим и агресивнијим, па су предузимали нападе на пометене непријатеље. Истовремено, да би пораз калифиних трупа био потпун, византијски одреди су из заседе пресрели и поразили чете које су хитале у помоћ нападачима. Пошто је схватио да је подухват неславно пропао, командант арабљанске војске је прекинуо опсаду и започео повлачење. На другој страни, у Цариграду, 15. августа 718. године, завладала је велика радост јер је смртна опасност која је тачно годину дана лебдела над Босфором била отклоњена.

Као и приликом повратка са опсаде 678. године, и овога пута великој већини арабљанских бродова није било суђено да се докопа спасоносних лука на обалама источног Средоземља. После низа узастопних невоља и губитака на обале Сирије је приспело само пет од хиљаду осам стотина бродова који су укупно били ангажовани у опсади. Ништа боље нису прошле ни копнене трупе које су се после искрцавања на малоазијској обали Мраморног мора сувоземним путем вратиле у домовину. Ако је веровати сачуваним изворима, који додуше доносе врло оскудне и фрагментарне податке, Арабљани су под Цариградом изгубили преко сто хиљада војника. Изнесени подаци, као и последице овог чувеног догађаја, опсаду византијске престонице сврставају међу најважнија збивања средњовековне историје.

Један од пионира модерне грчке византологије Спиридон Ламброс (1851-1919) упоредио је опсаду Цариграда из 717/718. године са грчко-персијским ратом и василевса Лава III назвао је Милтијадом средњовековног хеленизма.

3. Епилог

Три су догађаја од светскоисторијског значаја којима је била заустављена инвазија Арабљана на европски континент. Први, и најважнији, била је опсада Цариграда из 674-678. године, други, такође веома значајан, била је опсада византијске престонице из 717/718. године, а трећи се збио на тлу западне Европе. Арабљанима је, истина, пошло да руком да се учврсте на тлу Шпаније, али је њихов покушај да се преко Пиринеја спусте у данашњу јужну Француску, завршен тешким поразом: зауставио их је франачки војсковођа Карло Мартел у чувеној бици код Поатјеа 732. године.

1. У грчкој митологији Ирида је златокрила гласница богова и персонификација дуге. Веровало се да дуга настаје када Ирида лети преко неба или да је саткана од њене разнобојне одеће, а постојало је и веровање да ј дуга заправо појас богиње Ириде.

2. О "грчкој ватри" в. Κόρης, Θ. Κ., *Υγρόν πυρ. Ένα όπλο της βυζαντινής ναυτικής τακτικής* (Θεσσαλονίκη 1985)

3. Theophanis Chronographia, rec. C. de Boor, I (Lipsiae 1883), σ. 356.

Bibliography :

Успенский Ф.И., *История Византийской империи, т. 1-3*, Москва - Ленинград 1913-1948, СПб

Кулаковский Ю., *История Византии. Том 3. 602-717*, Киев 1915

Sources

Theophanis Chronographia, rec. C. de Boor, I (Lipsiae 1883)

Две арабљанске опсаде Цариграда (674-678; 717/718)

Nikephoros Patriarch of Constantinople Short History, ed. C. Mango, CFHB 13 (Washington 1990)

Annales quos Scripsit Abu Djafar Mohammed Ibn Djarir al Tabari cum Aliis, I-III (Leiden 1879)

La Chronique de Michel le Syrien, Patriarche Jacobitae d'Antioche, έκδ. και μετάφρ. J.-B. Chabot, II, (Paris 1901)

Chronological Table

622: Мухамед прелази из Меке у Медину.

632: Мухамедова смрт.

634: Први сукоб Византије и Арабљана у Трансјорданији.

20. август 636: Битка на Јармуку.

638: Арабљани освајају Јерусалим.

646: Арабљани заузимају Египат.

655: Арабљани наносе пораз Констансу II у велико поморској бици.

659: Мир Византије и Арабљана.

670: Арабљани освајају полуострво Кизик.

674-678: Прва опсада Цариграда.

685: Мир Византије и Арабљана.

691/692: Пораз Византије у рату са Арабљанима

717/718: Друга арабљанска опсада Цариграда.